

Lèxic a la frontera: el cas dels parlars catalans d'Aragó

Javier Giralt Latorre

Universitat de Saragossa / Academia Aragonesa de la Lengua

1. Introducció

Un dels espais de frontera a la Península Ibèrica més atractiu, des d'una perspectiva lingüística, és, sense dubte, la Franja d'Aragó, aquest territori administrativament aragonès que té com a llengua pròpia el català des de l'edat mitjana. És un zona allargada que, de nord a sud, recorre les tres províncies aragoneses per la seva banda oriental, delimita amb Catalunya (Lleida i Tarragona) i el País Valencià (Castelló) i abraça terres de les comarques de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, el Baix Aragó-Casp, el Baix Aragó i el Matarranya. Des d'un punt de vista geogràfic, és una contrada diversa, sense continuïtat entre un nord de muntanya alpina, un centre constituït per les planes fluvials de la depressió de l'Ebre i un sud de relleus propis del Sistema Ibèric central, amb un clima i una vegetació mediterranis. Històricament, la complexitat s'accentua encara més, com a conseqüència de la diferència temporal en la incorporació de les diferents zones a l'antic regne d'Aragó; la seva història no és uniforme, perquè els esdeveniments que succeïren a l'àrea septentrional són ben diferents dels que visqué la zona meridional (veg. Giralt 2012, 45-51). I tampoc no existeix homogeneïtat des d'una perspectiva administrativa, perquè hi manca una demarcació definida;¹ i, en el vessant econòmic, les relacions s'han establert tradicionalment amb grans localitats properes de Catalunya o d'Aragó, però no hi ha hagut una interconnexió entre les comarques que conformen la Franja.

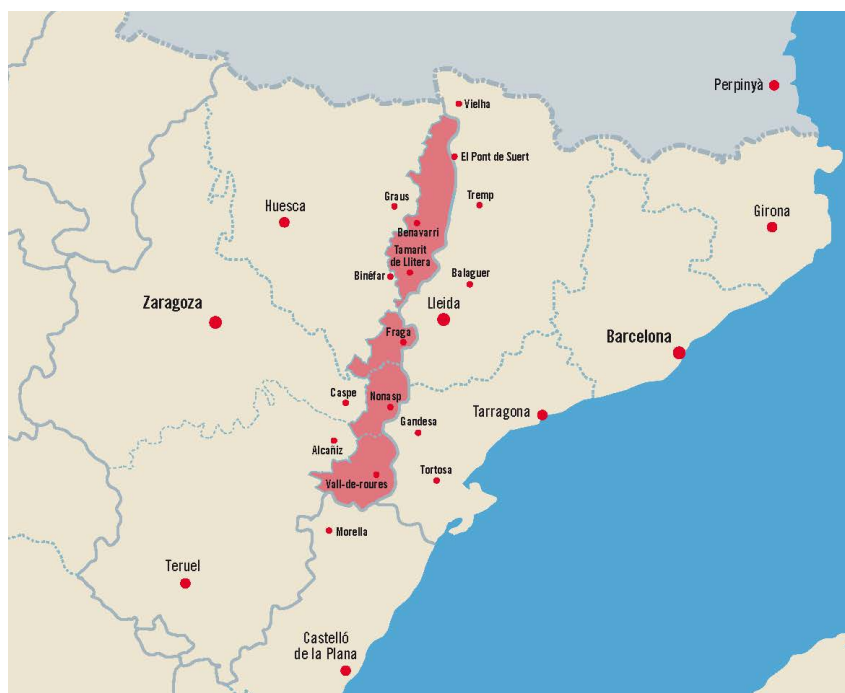
L'únic component d'aquest territori que li atorga una unitat innegable i, alhora, li confereix una identitat comuna és el fet de parlar català, tot i ser una realitat encara molt qüestionada i, fins i tot, poc reconeguda pels mateixos parlants (Giralt 2015, 416-417). Per la seva ubicació geogràfica i per les característiques lingüístiques que s'hi testimonien, és evident que a la Franja es parla un català que participa dels trets que posseeix el dialecte occidental, i més en concret dels que singularitzen el català nord-occidental, amb les especificitats ribagorçanes al nord i les tortosines i valencianes al sud. Una caracterització sincrònica més pregona del català parlat a l'Aragó, dins el context dialectal al qual pertany, permet de distingir (Giralt 2017, 510-512): a) una zona nord, que correspon a les comarques de la Ribagorça i la Llitera (Osca), amb unes varietats dialectals de tipus ribagorçà, que constitueix un veritable mosaic diatòpic, ja que diversos condicionants l'han dotat d'una peculiar fesomia que s'estén fins a les terres altes de la Llitera; b) una zona central, que inclou les localitats del Baix Cinca (Osca i Saragossa), que, en conjunt, es distancia menys de les solucions generals del català nord-occidental, malgrat que Fraga, Saidí, Torrent i Vilella en mantenen alguna de ribagorçana (per exemple, la palatalització de la consonant lateral dels grups *bl*, *cl*, *fl*, *gl*, *pl*: *p[ʎ]uma*, *b[ʎ]anc*, *c[ʎ]ot*, *reg[ʎ]a*, *ff[ʎ]ama*), mentre que Mequinensa enllaça amb el Matarranya en algun cas (per exemple, les desinències del subjuntiu en *-o*: *que tu cantos*, *que ell canto*, *que ells cànton*; *que tu perdos*, *que ell perdo*, *que ells pèrdon*; *que tu dormos*, *que ell dormo*, *que ells dörmon*); c) i una zona sud, que abraça les poblacions del Baix Aragó-Casp (Saragossa), el Baix Aragó i el Matarranya (Terol),

---

¹ En aquest punt, cal assenyalar que la realitat lingüística de cada comarca tampoc no ha pogut afavorir-ne la unitat, ja que el Matarranya és l'única en la qual totes les poblacions són catalanoparlants, cosa que no succeeix a la resta, on es parla també aragonès (Ribagorça i la Llitera) o castellà (la Llitera, Baix Cinca, Baix Aragó-Casp i Baix Aragó).

que s'agrupa habitualment amb el tortosí, amb alguns fenòmens de transició cap al valencià septentrional, malgrat que el català del Baix Aragó manté solucions particulars que ens remet en ocasions al català preliterari.

I, encara que, com acabem d'explicar, és cert que de nord a sud no hi ha homogeneïtat lingüística i que s'hi manifesta una acusada diversitat diatòpica interna, fins al punt que alguns dels trets configuren parlars o grups de parlars que apareixen com a veritables illes lingüístiques, no ho és menys que cadascuna de les zones dialectals establertes té la seva continuïtat cap a terres catalanes i valencianes, amb les quals justament existeix aquesta uniformitat que no s'observa de nord a sud. Per tant, són essencialment aquests lligams lingüístics, a banda dels històrics, els que actualment permeten afirmar que a les dues bandes de la frontera catalanoaragonesa es parla la mateixa llengua.

Imatge 1. La Franja d'Aragó (Giralt 2017, 513)

Aquest fet és el que volem donar a conèixer en aquesta contribució, i ho farem a partir del lèxic, segurament el nivell lingüístic en què es manifesta de manera més acusada la variació diatòpica a la Franja d'Aragó. Per dur a terme el nostre propòsit, hem escollit una sèrie de mots que pertanyen als camps semàntics dels arbres, els fruits i els insectes; són els següents: *arbre*, *arrels*, *cirerer/cirera*, *albercoc*, *préssec*, *ametlla*, *lledó/lledoner*, *alzina*, *papallona*, *llagosta*, *pregadeu* i *llambric*. Hom pot considerar que la selecció és molt limitada en nombre, però, com acabem d'assenyalar, la nostra intenció és oferir una mostra d'aquesta variació i de la seva connexió amb el català de l'altra banda de la frontera administrativa (o amb l'aragonès i/o el castellà, si escau), de manera que es pugui convertir en estímul per a dur a terme futures recerques, no únicament per recollir el lèxic del català que es parla a l'Aragó, sinó també per analitzar-lo d'una manera acurada dins l'àmbit lingüístic que genèticament li correspon.

La metodologia que hem usat és ben senzilla, perquè hem aprofitat tot el material bibliogràfic que, en relació amb el català de la Franja, ha estat publicat fins a l'actualitat. Com a punt de partida hem pres l'*Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, perquè ens ofereix informació relativa a poblacions de tot aquest territori i, a

més, resulta de fàcil accés en estar publicat en línia. Naturalment, la revisió de l'ALDC ha estat completada amb la consulta del *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català (PALDC)*, del Dr. Joan Veny, una obra de referència imprescindible per a la nostra recerca. Al costat d'aquests dos atles, hem emprat l'*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja (ALEANR)*, on també trobem dades sobre tota la Franja d'Aragó. Hem comprovat que són poques les poblacions enquestades que coincideixen entre els dos atles, per la qual cosa, entre tots dos, s'aconsegueix tenir una bona instantània del català en el moment en què foren dutes a terme les enquestes (entre 1960 i 1970). Finalment, hem arrodonit el recull d'informació lèxica amb la consulta de tots els estudis dialectals publicats referits a comarques i poblacions de l'Aragó catalanòfon catalanòfon (veg. Carpi y Zaidín & Carpi y Cases; Chesa & Molet; Cubells; Galan; Gimeno Betí; Giralt 2005; Haensch; Ibarz; Meler; Moners; Moret; Moret & Sasot; Navarro 1996; Navarro 2005; Quintana 1987; Quintana 2012; Sistac; Val Palacios; Viudas; Vives).

2. Arbre

La planta perenne de tronc elevat i llenyós que ordinàriament presenta branques a partir de certa altura s'anomena en català *arbre*, mot que procedeix del llat. ARBŌRE per evolució regular. Tanmateix, no és aquesta forma estàndard la que s'usa habitualment en tot l'àmbit catalanoparlant, sinó que la més generalitzada és *abre* (ALDC V, 1136), que resulta d'una dissimilació eliminatòria de les consonants vibrants. També a la Franja d'Aragó és una solució prou viva, però circumscrita només a la meitat nord de la Ribagorça (fins i tot present en benasqués), Mequinensa i Faió. En canvi, sembla més estesa la variant *albre*, que s'origina per simple dissimilació de ròtiques, ja que s'enregistra a Estanya (Ribagorça), Camporrells, Castellonroi i Valldellou (la Llitera), Saidí i Fraga (Baix Cinca), Favara i Maella (Baix Aragó-Casp), Matarranya i Baix Aragó; fora del territori administrativament aragonès, però, només es troba en algun punt escadusser del català septentrional gironí, algunes localitats del valencià septentrional i d'altres del valencià meridional interior. La forma aragonesa i castellana *árbol* és pròpia d'alguns parlars de transició de la Llitera (Açanuï i Sant Esteve de Llitera), a partir de la qual caldrà explicar la solució *àrbel*, amb un canvi vocàlic que apropa el mot als resultats catalans (PALDC 5, 623), la qual únicament es testimonia a la Llitera (Peralta de la Sal, Albelda, Algaió, Baells, el Campell, Calassanç, Gavasa, Natxà, Tamarit, el Torricó) i la Ribagorça (Tolba).

3. Arrel

La part inferior d'una planta, generalment enfonsada a terra, que creix en sentit oposat a la tija i serveix primordialment per a fixar-la al sòl i absorbir l'aigua i altres substàncies nutrients és anomenada *arrel* en català (sovint *arrels*), forma normativa prou coneguda a l'àrea oriental de la Llitera (en convivència amb *vena*), de la mateixa manera que a la major part de Catalunya, les Illes Balears, el Rosselló i determinats punts de la província de València; de vegades apareix *rel* (ALDC V, 1138), forma també normativa que provindria de la contracció del primitiu *rail* < llat. RADICE (DECat I, 414b); aquesta darrera solució, inclosa en el DIEC2, es conserva avui al Baix Cinca, Favara, Maella i Faió (Baix Aragó-Casp), la Ginebrosa i Aiguaviva (Baix Aragó), Torre d'Arques, Beseit i Pena-roja (Matarranya), de la mateixa manera que a l'àrea del tortosí i el valencià septentrional. Com a variant es testimonia *arraïl*, amb pròtesi vocàlica, localitzada a Fraga (Baix Cinca), Favara (Baix Aragó-Casp), Torre de Vilella i Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó) i en valencià. Tan sols a la Codonyera (Baix Aragó) apareix la solució *arriil*, per una reducció del hiat.

D'altra banda, a tota la Ribagorça i la Llitera es manté el vocable *vena* < llat. VĒNA, també usat amb freqüència en plural, el qual va passar a designar metafòricament els conductes per on circula la saba d'una planta. Aquest ús es testimonia en aragonès (veg. *TLA*; Arnal) i, dins del territori català, encara s'aplega a Taüll (Alta Ribagorça) i Sarroca de Bellera (Pallars Jussà), però no ha estat inclòs en el *DIEC2*.

4. Cirerer / cirera

De la mateixa manera que en l'àmbit catalanòfon, a la Franja d'Aragó existeixen dues denominacions per a l'arbre caducifoli de la família de les rosàcies, molt cultivat pels seus fruits, les cireres (*Prunus avium*): *cirer* i *cirerer*, tots dos presents en el *DIEC2*.

El mot *cirer* es localitza a l'àrea meridional de la Franja, amb articulació [s] *jirer* a Nonasp (Baix Aragó-Casp), Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó), Vall-de-roures, Calaceit i Pena-roja (Matarranya), i [θ] *jirer* a Aiguaviva (Baix Aragó). És un vocable antic, que prové del llat. CERASIUM, a partir d'una solució *cirés que, per raons diverses (reanàlisi morfològica o analogia amb altres noms d'arbres), hauria arribat a la solució enregistrada (*PALDC* 5, 750); es testimonia arreu de tot el domini lingüístic de forma dispersa.

En canvi, el vocable *cirerer* gaudeix d'una major extensió que l'anterior, ja que és present per gairebé tota la Franja, de la mateixa manera que per tot el domini catalanoparlant; s'atesta amb articulació [s] *jirerer* a Sopeira, Areny (també [s] *ererer*, amb assimilació vocàlica), Tolba (Ribagorça), la Llitera oriental, el Baix Cinca, Favara, Maella, Faió (Baix Aragó-Casp) i Massalió (Matarranya), i amb articulació [θ] *jirerer* a la Codonyera, Torre de Vilella i la Ginebrosa (Baix Aragó). Sembla ser un derivat de *cirera*, mot que prové per rotacisme de *ciresa* < llat. CERASIA (Recasens, 375; *PALDC* 5, 750), amb addició del sufix *-er* < llat. -ARIU, característic en la formació de noms d'arbres en català. A la Llitera oriental, a més, hi ha la variant *ciderer*, també localitzada a la comarca d'Osona i a Maó (*ALDC* V, 1159), on es veu un canvi consonàntic per dissimilació de bategants. S'anota també la variant femenina *cirerera* a Tolba (Ribagorça), tal vegada per influència de la terminació femenina aragonesa que presenten altres noms d'arbres a la Franja, encara que en aquesta població sembla que predominen els mots amb el sufix masculí català *-er*.

Justament el sufix femení que acabem d'esmentar apareix en la forma aragonesa *cirecera*, articulada amb [θ] als parlars de marcada transició de la Pobla de Roda (Ribagorça), Peralta de la Sal, Gavasa, Sant Esteve de Llitera, Açañui i Calassanç (la Llitera), de la mateixa manera que a la Baixa Ribagorça occidental (Arnal), i amb [s] als de Noals i Bonansa (Ribagorça); per assimilació vocàlica sorgeix *ciricera* a les Paüls i Castigaleu (Ribagorça), d'igual forma que en benasquès i alguns parlars de la Baixa Ribagorça occidental (Arnal). Pel que fa a *cirecer*, mot atestat al lloc ribagorçà d'Estanya, cal suposar que és també un aragonesisme, en el qual s'ha recuperat el sufix pròpiament català (veg. *PALDC* V, 750). Com és evident, aquestes formes no han experimentat el rotacisme català i segurament procedeixen de l'aragonès *ciresa/ziresa* < llat. CERĒSIA (cf. *TLA*), amb una dilació articulatòria de la sibilant en *cireza* en alguns casos (v. gr. *cenisa* > *ceniza*), com en castellà (*DCECH* II, 44b).

Cal remarcar, d'altra banda, que el nom del fruit té a tota la Franja la forma normativa *cirera*, de la mateixa manera que gairebé tot l'àmbit catalanoparlant, però amb consonant [θ] al Baix Aragó (*ALDC* V, 1157). En canvi, els parlars de transició de la Llitera presenten la solució aragonesa *cireza* (Giralt 2005; cf. *TLA* i Arnal) i a les Paüls (Ribagorça) la variant *ceresa* (Haensch).

5. Albercoc

El fruit de l'albercoquer (*Prunus armeniaca*), globós, vellutat i amb un solc lateral, rep en català el nom d'*albercoc*, l'única denominació present en el *DIEC2*, la qual procedeix de l'àrab andalusí *al+barqūq* < àrab clàssic *burqūq* < grec *πραϊκόκια* < llat. (PERSÍCA) PRAECŌCA (Corriente, Pereira & Vicente, 7); es troba prou generalitzat en valencià, es localitza escadusserament al Principat i, en el cas de la Franja, és emprat a Fraga (Baix Cinca), Favara, Maella, Nonasp (Baix Aragó-Casp), la Ginebrosa, Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó), Massalió, Valljunquera, la Freixneda, Lledó i Vall del Tormo (Matarranya). A partir de la mateixa forma, la vocalització de la consonant lateral de la síl·laba inicial ha generat *aubercoc* a Mequinensa (Baix Cinca) i Faió (Baix Aragó-Casp), vocable que perviu a les comarques catalanes de la Terra Alta, Ribera d'Ebre i Baix Ebre (*ALDC V*, 1164). D'altra banda, per metàtesi, ha resultat *albreccoc* a Saidí (Baix Cinca), la Codonyera, Aiguaviva, Bellmunt de Mesquí, la Ginebrosa i la Canyada de Beric (Baix Aragó), solució que, segons la bibliografia consultada, no es testimonia en altres indrets, excepte *albracoc* a l'Alt Urgell (*ALDC V*, 1164). Pel que fa a *arbreccoc*, usat a Castellonroi i Valldellou (la Llitera), cal pensar en una assimilació de líquides més que no pas en una influència del mot *arbre*, ja que en aquells llocs només s'atesta *albre* (veg. *supra*).

Segons Veny (*PALDC 5*, 628), sembla que una homonimització amb *abre* ha originat la variant *abrecoc*, atestada a Torre de Vilella (Baix Aragó), Vall-de-roures, Pena-roja, Beseit, Fórnoles, Mont-roig, la Portellada, Pena-roja, Ràfels, la Sorollera i Torre d'Arques (Matarranya), de la mateixa manera que en alguns punts del Maestrat (cf. Beltran & Segura-Llopes, 271). I afegeix que, per metàtesi de l'anterior, neix la forma tortosina *abercoc*, usada a Calaceit, Arenys de Lledó, Fondespatla, Queretes i la Torre del Comte (Matarranya), a més de zona del Delta de l'Ebre i diversos punts arreu del País Valencià (Beltran & Segura-Llopes, 271). Tanmateix, si tenim en compte que en tots aquests pobles de la Franja hi ha la variant *albre* i no *abre*, tal vegada seria més encertat plantejar l'homonimització amb el mot propi de la zona i una posterior dissimilació eliminatòria de la lateral de la síl·laba inicial: *albreccoc* > *abrecoc*.

Altres solucions de la Franja presenten una vocal anaptíctica, com en aragonès i castellà, les quals es localitzen a les comarques de la Ribagorça i la Llitera. Hem de partir de la paraula *albericoc*, de Tolba, des de la qual es poden explicar totes les variants aplegades: *aubericoc*, d'Albelda (la Llitera), amb vocalització de la consonant lateral; *albricoc*, d'Albelda, Algaió, Peralta de la Sal, Tamarit i el Torricó (la Llitera), amb elisió de la vocal precedent a la consonant vibrant; *arbricoc*, de Baells, el Campell, Camporrells i Natxà (la Llitera), amb assimilació de líquides; *ubricoc*, d'Estanya (Ribagorça), amb vocalització de la lateral i afèresi de /a/; *abricoc*, de Peralta de la Sal, Gavasa i Tamarit (la Llitera), amb elisió eliminatòria de la lateral; *bericoc*, d'Areny, i *bricoc*, de Sopeira (Ribagorça), amb afèresi de la síl·laba inicial. La variant aragonesa *albericoque* perviu a la localitat ribagorçana de la Pobla de Roda (cf. *albercoque*) i la castellana *albaricoque* a les Paüls, encara que aquí també apareix catalanitzada per apòcope en la forma *albaricoc*, de la mateixa manera que a Noals (Ribagorça).

D'altra banda, cal afegir el mot aragonès *alberge* (*TLA*; Arnal) amb [x] castellana, que s'utilitza a Sant Esteve de Llitera, Açanui i Calassanç (la Llitera), paraula que també es coneix en català, però com a nom d'una varietat de préssec, primerenc, més petit que l'ordinari, el qual correspon al castellà *albérchigo*. Des del llat. (MALŪM) PERSĪCUM, es va constituir el romànic *pérsik(o)*, a partir del qual, amb l'afegitó de l'article àrab i la confluència de diversos fenòmens fonètics i morfològics, es va crear el mot que hem testimoniat (Corriente *et al.*, 64).

6. Préssec

El fruit comestible del presseguer, globós i lleugerament solcat per un costat, de pela poc o molt vellutada, de coloració entre el groc i el vermellós, carn sucosa, de color semblant, i pinyol irregularment solcat, rep el nom de *préssec* en català, mot incorporat al *DIEC2* amb aquest sentit genèric. Prové del llat. (MALŪM) PĒRSĪCUM i a la Franja d'Aragó és un resultat prou usat, ja que s'enregistra a Areny, Tolba, Estanya (Ribagorça), Faió (Baix Aragó-Casp), Baix Aragó i Matarranya, coincidint així amb gairebé tot el Principat de Catalunya, el Rosselló i el nord del País Valencià (*ALDC V*, 1166). Com a variant, s'hi aplega també *préssec*, amb vocal tònica oberta (veg. Recasens, 68-69), solució que perviu a Sopeira (Ribagorça) i als pobles de la meitat oriental de la Llitera, de la mateixa manera que en alguns punts de les províncies de Lleida (Esterri d'Àneu, Agramunt, Arbeca, Margalef de Montsant) i Tarragona (Mas de Barberans). Una altra variant del mot és *prèssic*, també amb vocal tònica oberta i tancament de la vocal àtona en síl·laba final (veg. Recasens, 78). És una forma viva encara a les Paüls, Noals, Castigaleu (Ribagorça), Peralta de la Sal, Albelda, Calassanç, Gavasa, Natxà, el Torricó (la Llitera) i Saidí (Baix Cinca), així com en nuclis de les províncies de Lleida i Tarragona (*ALDC V*, 1166).

Sobre la mateixa etimologia s'ha constituït la forma aragonesa *presco* (*TLA*), la qual permet d'explicar el vocable *presquilla*, amb l'afegit del sufix diminutiu; dins la Franja, s'usa a Favara (Baix Aragó-Casp), de la mateixa manera que al Maestrat (*ALDC V*, 1166; Beltran & Segura-Llopes, 281); també es recull a la Codonyera (Baix Aragó), però anomenant una varietat concreta de préssec. Com a variant, hi ha *bresquilla* a Maella, Nonasp i Favara (Baix Aragó-Casp), també molt estesa pel País Valencià (Beltran & Segura-Llopes, 280), amb una sonorització de la consonant labial inicial que segurament és deguda a una influència de l'àrab (*PALDC 5*, 751; Recasens, 175). *Bresquilla* s'ha inclòs al *DIEC2* com a denominació d'una varietat primerenca i molt saborosa de préssec, la mateixa dels pobles matarranyencs de Vall-de-roures i Pena-roja (*ALDC V*, 1166).

Per a explicar *aubergi*, enregistrat a Mequinensa (Baix Cinca), a més de Riba-roja i Mora la Nova (Tarragona), haurem de partir de l'ètim d'*alberge* (veg. *supra*; també *PALDC 5*, 751), amb una posterior vocalització de la lateral davant labial i un tancament de la vocal final (veg. Recasens, 77-78 i 327-328).

Del llat. MALUM (MELUM) COTŌNĪUM procedeix *melocoton*, mot castellanoaragonès que és usat a la Pobla de Roda (Ribagorça); amb pèrdua de la nasal final tenim el resultat *melocotó*, que perviu a les Paüls i Castigaleu (Ribagorça), així com a diversos punts esparsos de les províncies de Castelló i Alacant (*ALDC V*, 1166; Beltran & Segura-Llopes, 281). Tanmateix, a la Pobla de Roda també s'enregistra *malacaton*, veu aragonesa (*TLA*; Arnal) amb assimilació vocàlica que presenta l'adaptació catalana *malacató* a Sant Esteve de Llitera i Açanui (la Llitera), igual que en alguns pobles d'Alacant (*ALDC V*, 1166; Beltran & Segura-Llopes, 281). El *DIEC2* només incorpora la variant *melicotó* com a nom d'una varietat molt suculenta de préssec.

Finalment, específic del català de Fraga és el vocable *mullarero* (també *mollarer*, segons el *DCVB*, tot i que avui no és forma reconeguda pels fragatins), derivat amb sufix aragonès *-ero* de l'adjectiu *mollar* 'fàcil de trencar o partir' –de fet existeix la varietat anomenada *préssec mollar* (*DCVB*)–, que alhora ho és de *moll* 'flux, tou' (< llat. MŌLLE) per la seva carn tova (*PALDC 5*, 751).

7. Ametlla

El fruit de l'ametller és l'*ametlla*, forma normativa que apareix al *DIEC2* al costat de la més antiga, però menys propagada, *ametla*. El mot prové del llat. vulgar AMĪGDŪLA (variant AMĪDDŪLA) < llat. clàssic AMYGDALA. Gairebé totes les solucions que recollim a la Franja d'Aragó provenen d'aquesta mateixa etimologia, però amb certes divergències segons les poblacions, una situació que té la seva continuació en català o en aragonès, segons els casos.

Si resseguim la Franja d'Aragó de nord a sud, comprovem que a la meitat septentrional, és a dir, a la Ribagorça, la Llitera, Baix Cinca i Baix Aragó-Casp (excepte Maella), perviuen formes amb palatalització, comportament que enllaça amb la realitat que es testimonia a les àrees properes de la província de Lleida i Tarragona. En canvi, a la meitat meridional del territori, o sia, al Baix Aragó, Matarranya i Maella, només hi ha resultats sense palatalitzar, cosa que connecta amb l'evolució pròpia del tortosí i el valencià. Com a excepció trobem l'aragonès *almendra* a les localitats ribagorçanes de les Paüls, Bonansa, la Pobla de Roda i Noals, per al qual cal prendre l'ètim llat. AMĪNDŪLA, com en castellà.

Hem assenyalat que les solucions amb lateral palatalitzada abunden al nord i centre de la Franja. Justament la forma normativa *ametlla* es testimonia a Areny, Castigaleu (Ribagorça) i Faió (Baix Aragó-Casp), amb una variant *ametlla* a Castigaleu (Ribagorça) que conté l'addició del segment *al-*, el qual explicaria el resultat *aumetlla* d'alguns punts de Catalunya (*PALDC* 5, 633). La geminació de la lateral palatal també es manifesta en la variant *amenlla* de Castigaleu, però amb una dilació de la nasalitat (*cf. ammenylla* a Calaf, província de Barcelona). Aquest reforç nasal apareix igualment a *almenlla*, forma pròpia de Calassanç (la Llitera) que, a més, manté el segment *al-*; en aquest mateix poble també s'aplega per dissimilació *armenlla*. D'altra banda, estan més esteses les variants que no presenten geminació de la lateral, com és el cas de *amella*, usada pràcticament a tota la Llitera (tret d'Açanui i Calassanç) i a Sopeira (Ribagorça). També hi ha *armella* a Tolba, Estanya (Ribagorça), Açanui (la Llitera), Saidí, Fraga (Baix Cinca), Favara i Nonasp (Baix Aragó-Casp), que haurem d'explicar per dissimilació a partir d'una variant precedent **almella*, solució que igualment permet explicar *aumella* a Mequinensa (Baix Cinca) i al municipi tarragoní d'Alió, amb vocalització de la lateral (*cf. PALDC* 5, 633).

Si ens situem a la zona meridional de la Franja, observem que el normatiu *ametla* només s'atesta a Lledó, perquè al Matarranya és *amela*, per simplificació de la geminada, la solució més comuna (Vall-de-roures, Calaceit, Pena-roja, Arenys, Beseit, Fondespatla, la Freixneda, Mont-roig, Pena-roja, Queretes, la Sorollera, Torre del Comte, Torre d'Arques), de manera idèntica a l'àrea contigua de la província de Castelló i escadusserament en tortosí (*ALDC* V, 1188). També s'aplega *almela* a la Portellada, amb l'afegitó del segment *al-*, present en alguns nuclis de la província d'Alacant (*cf. Beltran & Segura-Llopes*, 273); la seva variant dissimilada *armela* perviu al Baix Aragó i en alguns pobles del Matarranya (Massalió, Ràfels, Torre de Vilella, Valljunquera, Vall del Tormo), i també està prou generalitzada a la província de València i la part sud de la de Castelló (*ALDC* V, 1188; *Beltran & Segura-Llopes*, 274). Finalment, hi ha *amelda* a Fórnols, present també en alguns nuclis alacantins (*Beltran & Segura-Llopes*, 274), solució que, segons Veny (*PALDC* 5, 633), s'explicaria per metàtesi de *-dl-* o dissimilació de *-ll-*. A més, la variant *almelda* és pròpia de Maella, amb el segment *al-*, la qual també perdura en alguns punts del País Valencià (*ALDC* V, 1188; *DCVB*; *Beltran & Segura-Llopes*, 273).

8. Lledó / lledoner

El *lledó* és el fruit del *lledoner*; és petit, negre i comestible, però poc apreciat. Aquestes dues formes són les úniques que han estat incloses com a normatives en el *DIEC2*. El nom del *lledó* prové del llat. *LOTŌNE*, per dissimilació vocàlica; en origen també designava el mateix arbre, com resta demostrat en la documentació antiga (*PALDC* 5, 598) i en la toponímia (tenim *Lledó* y *Arenys de Lledó* com a noms de municipis del Matarranya), encara que després fou substituït pel derivat amb el sufix *-er*, aplicat habitualment als noms dels arbres.

Si ens centrem en la Franja d'Aragó, veiem que les solucions normatives *lledó* i *lledoner*, característiques del català oriental (*ALDC* V, 1209), tenen poc recorregut, perquè només es mantenen a Maella (Baix Aragó-Casp), Calaceit i, esporàdicament, a Vall-de-roures (Matarranya). En canvi, gaudeixen d'una major profusió les variants *lladó* i *lladoner*, com a resultat del descens vocàlic [e] > [a] que es dona en català occidental quan el fonema es troba en posició inicial àtona; es localitzen a Saidí, Fraga, Mequinensa (Baix Cinca), Faió (Baix Aragó-Casp), la Ginebrosa, Aiguaviva (Baix Aragó) i Vall-de-roures (Matarranya), i semblen ser prou generals en l'àmbit nord-occidental. El fenomen contrari d'ascens [e] > [i] origina les formes *llidó* i *llidoner*, les quals són recollides a Sopeira (Ribagorça), Favara (Baix Aragó-Casp), Massalió, Valljunquera (Matarranya), la Codonyera i Torre de Vilella (Baix Aragó), i són comunes a bona part del País Valencià (*ALDC* V, 1209). A més, per metàtesi es forma a Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó) el mot *dillona*, el qual, a més, presenta la particularitat de tenir gènere femení; el nom de l'arbre és *dilloner*.

La Ribagorça i la Llitera han mantingut variants amb vocalisme [i], però amb una modificació de la consonant interior per rotacisme, de manera que han resultat *lliró* i *llironer* a tot arreu, tret d'alguns pobles, com la Pobla de Roda, on hi ha *lliron*, amb manteniment aragonès de la nasal final, i *llironero*, també amb sufix aragonès. Aquestes variants catalanes es coneixen en alguns punts del Solsonès (Lleida), el Bages (Barcelona), l'Anoia (Barcelona) i de les províncies de València i Alacant (*ALDC* V, 1209); pel que fa a l'Aragó, perviuen en l'aragonès ribagorçà i en benasquès (*TLA*; Arnal).

9. Alzina

Segons el *DIEC2*, l'*alzina* (*Quercus ilex* ssp. *ilex*) i la *carrasca* (*Quercus ilex* ssp. *ballota* o *Q. rotundifolia*) són dos mots de fan al·lusió a dos arbres molt semblants, però amb certes característiques que els diferencien, com, per exemple, el fet que el segon sigui més rabassut i que tingui una fulla més curta que el primer. Tanmateix, com bé demostra l'*ALDC* (V, 1216), a l'hora de designar-los en l'àmbit catalanoparlant no se'n fa, en general, cap distinció, sinó que s'usa el mateix vocable per anomenar-los, i aquesta és la mateixa tendència que es constata a la Franja d'Aragó.

La paraula normativa *alzina*, la més general al Principat, només es localitza a Maella (Baix Aragó-Casp) com a solució antiquada i prové del llat. tardà *ILICĪNA*, amb un descens vocàlic [e] > [a] que és solució antiga en català (*PALDC* 5, 767; Batlle, Martí, Moran & Rabella, 64). Per vocalització de la consonant lateral, i amb alveolar sorda, sorgeix *auzina* en alguns pobles de la Ribagorça i la Llitera (Estanya, Castigaleu, Camporrells, el Campell, Natxà, Valldeu i Albelda), variant que només persisteix, amb alveolar sonora, a les Illes Balears i en algun punt del Bages (*ALDC* V, 1216). D'altra banda, a les Païls (Ribagorça) s'aplega *anzina*, amb [s] i una *-n-* per repercussió de la nasal etimològica; amb articulació sonora es manté en algun punt d'Andorra (*ALDC* V, 1216). Una variant d'aquesta solució és *angina*, enregistrada a Saidí (Baix Cinca), la qual ha experimentat una equivalència acústica [s] = [ʒ]; en aquest mateix poble sembla existir també el derivat *anginera*, amb el sufix *-era* aplicat a noms

d'arbres, forma paral·lela a *alzinera*, localitzada en nuclis de la província de Lleida (ALDC V, 1216).

Només a la Ribagorça i la Llitera es testimonia la solució *olzina*, la més antiga documentada en català, amb un canvi [e] > [o] provocat per la consonant lateral velar. En aquest punt, cal destacar l'articulació de -z- en les diferents localitats: amb [z] es manté a Noals, Areny i Sopeira (Ribagorça); amb [s] es conserva a Castigaleu (Ribagorça), Albelda, Algaió, Baells, Castellonroi, Tamarit i el Torricó (la Llitera); i amb [θ] es pronuncia a Açañui, Sant Esteve de Llitera, Gavasa, Calassanç i Peralta de la Sal (la Llitera). A més, hi ha *ulzina* en els mateixos pobles que acabem d'esmentar i amb idèntica articulació consonàntica.

Sobre la base etimològica susdita s'ha format la paraula *llecina*, que presenta afèresi de la vocal inicial i conservació de la pretònica interior; es manté en el català de transició de la Pobla de Roda (Ribagorça) i és pròpia de l'aragonès ribagorçà, enfront de la més comuna *lezina*, sense palatalització de la lateral inicial, usada en altres àrees d'Aragó.

A Mequinensa (Baix Cinca) apareix el mot *abelloter*, un derivat de *bellota* < àrab andalusí *ballúta* < àrab clàssic *ballūtah* (Corriente *et al.*, 248), amb pròtesi vocàlica i el sufix formador de noms d'arbres; abunda al País Valencià, fins i tot amb el femení *bellotera/abellotera*, i a Eivissa (ALDC V, 1216).

Finalment, hem de parlar de *carrasca*, mot que s'ha creat sobre l'arrel preromana *karr-*. Tal vegada es podria considerar un aragonesisme usat a tota la Franja d'Aragó, fins i tot en localitats on hi ha un altre tipus lèxic per designar l'alzina, i molt comú també en tortosí i valencià, però inexistent a la resta de l'àmbit lingüístic del català (ALDC V, 1216).

10. Papallona

Papallona és, potser, la denominació més coneguda, en l'àmbit catalanòfon, de l'individu adult dels insectes lepidòpters, de cos llarg i prim i d'ales grosses tingudes verticalment sobre el dors quan reposen. Segons l'ALDC (VII, 1530), amb diverses variants fòniques predomina en català oriental, però no en català occidental, on presenta altres noms. Com és natural, aquesta situació també s'observa a la Franja d'Aragó.

Un dels mots més estesos en aquesta zona d'Aragó és *paloma*, enregistrat a la Llitera (Albelda, Algaió, Baells, el Campell, Camporrells, Natxà, Tamarit, el Torricó), el Baix Cinca (Fraga, Mequinensa, Saidí) i els pobles matarranyencs d'Arenys de Lledó, Lledó i Beseit. Prové del llat. vulgar PALŪMBA 'tudó, colom salvatge', i hom li ha aplicat el nom per la comparació del vol de l'insecte amb el del colom, per la qual cosa no es tracta d'un castellanisme. És una solució molt general en català occidental al costat del seu diminutiu *palometa*, que a la Franja es testimonia també a Fraga, Saidí, Mequinensa (Baix Cinca), Favara (Baix Aragó-Casp), Aiguaviva, Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó) i la comarca del Matarranya, de la mateixa manera que a la Baixa Ribagorça occidental (Arnal). Cal remarcar, d'altra banda, que en algunes poblacions s'utilitza el substantiu *palometa* només per a designar l'*arna* 'insecte lepidòpter nocturn, la larva del qual s'alimenta de teixits d'origen animal, de deixalles o de productes alimentaris emmagatzemats' (cast. *polilla*), mentre que n'usen un altre per a la papallona; així succeeix a la Pobla de Roda, la Codonyera, Maella i els parlars de transició de la Llitera, com en altres zones de l'interior d'Aragó (TLA; Arnal).

Així mateix, són normatius en català *voliana* i la seva variant *voliaina*, amb una base etimològica relativa a 'volar' o 'animal que vola'; a parer de Coromines (DECat IX, 358b), s'originà a partir d'una formació *VOLAGO, -AGINIS. A la Franja, però, aquesta solució té una extensió limitada, tot i que són quatre les variants atestades. Una d'elles és *vuriana*, emprada a Valldellou (la Llitera), amb tancament de la vocal velar i

rotacisme, com en el cas de *voriana* a Peramola (Alt Urgell); una altra és *voligana* a Peralta de la Sal, Gavasa i Castellonroi (la Llitera), amb una consonant velar antihiàtica, la qual esdevé *vuligana* a Estanya (Ribagorça), amb tancament vocàlic; una tercera és *volansana*, que existeix a Tolba i Castigaleu (Ribagorça), no testimoniada enlloc, la qual pot respondre a un compost de la forma verbal *vola* i l'adjectiu *sana*, amb l'afegitó d'una nasal repercussiva; i la darrera és *volandrina*, aplegada a Espés, Bonansa i Sopeira (Ribagorça), com a la Torre de Tamúrcia (Lleida) i a la Vall de Benasc (*TLA*), segurament per aplicació en part del nom de l'oreneta, però encreuat amb els derivats de *VOLARE* (*DECat IX*, 353b).

També gaudeix d'un ús prou ampli el castellà *mariposa*, en concret en poblacions on la presència d'elements aragonesos és més pregona i on la influència de la llengua oficial es nota amb més força en tots els nivells lingüístics: les Paüls, la Pobla de Roda (Ribagorça), Açanui, Calassanç, Sant Esteve de Llitera (la Llitera), Maella, Favara, Nonasp (Baix Aragó-Casp), la Ginebrosa, Aiguaviva, Torre de Vilella, la Codonyera, la Canyada de Beric i la Sorollera (Baix Aragó); a la resta de l'àmbit catalanòfon només apareix en alguns punts del País Valencià (*ALDC VII*, 1530). Coromines explica que és una formació composta amb el sentit de "María, pòsate", potser procedent d'una cançoneta infantil (*DCECH III*, 852b).

Per últim, resta esmentar que, segons l'*ALDC*, a les Paüls, a banda del castellanisme citat, també hi ha la denominació *senyorida*, amb les variants *senyora* i *senyoreta* a Taüll i *sinyoreta* a Senet de Barravés (Alta Ribagorça lleidatana), tots significants laudatoris de l'insecte per la seva bellesa alar (*PALDC 7*, 1003); amb el sentit de 'papallona petita' sembla existir *senyoreta* a Menorca (*DCVB*).

11. Llagosta

L'insecte ortòpter de la família dels acrídids, amb el cos massís de colors terrosos, amb el tercer parell de potes robustes i llargues a propòsit per a saltar, rep els noms de *llagosta* i *llagostí*, segons el *DIEC2*. Les dues formes tenen com a base etimològica el llat. vulgar *LACŪSTA* (del llat. clàssic *LOCŪSTA*) i s'utilitzen bàsicament en català central i balear. En canvi, a la Franja d'Aragó s'han generalitzat variants nasalitzades i amb gènere masculí, com es veu a bona part del català occidental (*ALDC VII*, 1547), malgrat que no s'han incorporat al diccionari normatiu.

La solució catalana *llangost* s'atesta a Areny, Tolba, Castigaleu (Ribagorça), Castellonroi, Albelda (la Llitera), Faió (Baix Aragó-Casp), Aiguaviva (Baix Aragó) i Baix Cinca, de la mateixa manera que a la banda occidental de la província de Lleida i en alguns punts de l'interior de la de Barcelona. Només a Sopeira (Ribagorça) es recull *llengost*, amb un canvi de la vocal pretònica per influx de la consonant palatal; també *llengosta* a la mateixa població, com a nom d'una llagosta més grossa. Tanmateix, la variant més estesa és *llangosto*, ja que s'enregistra a la Pobla de Roda, Estanya (Ribagorça), Favara, Nonasp, Faió (Baix Aragó-Casp), la Ginebrosa, Aiguaviva, Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó), la Llitera i el Matarranya, i també en alguns nuclis de la província de Lleida propers a la Franja, en tortosí i en valencià septentrional, amb una *-o* que s'hi hauria afegit a partir del plural *llangostos* (*PALDC 7*, 978; Beltran & Segura-Llopes, 294-295); no hem d'oblidar, però, que aquest mot també és propi de l'aragonès de la Ribagorça i que a la Vall de Gistau i al Somontano d'Osca hi ha la solució *langosto*, amb la qual cosa bé podria plantejar-se en català la conservació d'un resultat aragonès o, si més no, d'influència aragonesa. També es testimonia *llangusto* a Calaceit, Arenys de Lledó, Lledó i Queretes (Matarranya), igualment viva al poble castellanenc de Càlig (Beltran & Segura-Llopes, 295), on veiem una metafonia que Coromines atribueix a l'influx mossàrab (*DECat V*, 28a), encara que no cal oblidar que l'aragonès té aquest fenomen com a tret propi (v. gr. *turmo*, *cumo*, *furno*, *manullo*, etc.)

(Saura, 175). D'altra banda, segons l'*ALDC* (VII, 1547), a la Pobla de Roda (Ribagorça) existeix *llangostre*, solució paral·lela a l'aragonès *llangostro* de la Vall de Lierp, municipi de la Ribagorça (*TLA*), amb una epèntesi postconsonàntica de la vibrant (veg. Recasens, 388-390) i un vocalisme final característic del català, potser per influència del sufix despectiu *-astre* (cf. Moll, 246).

De la mateixa manera que en alguns nuclis aragonesoparlants de la Ribagorça (Eresué, Bisaurri, Renanué), a les Paüls i Noals es testimonia el mot *saltic*, un derivat de *salt* o *saltar* amb sufix diminutiu (*DCVB*), encara que Coromines (*DECat* VII, 626b), qui només recull el mot en l'àmbit culinari com a nom d'una mena de guisar fregit, assenyala que seria un derivat postverbal de *salticar* (cf. *saltar*). Aquesta denominació de l'insecte sembla ser una solució exclusivament ribagorçana (*TLA*).

També es relaciona amb la idea de 'saltar' el derivat *saltirec*, propi de Bonansa i Castanesa (Ribagorça), el qual, amb un canvi de sufix, s'ha de relacionar amb el *saltireig* d'Esterrí d'Àneu (Alt Pallars), el *saltarell* del Capcir (França) i el *saltiretch* del gascó, (*PALDC* 7, 978; *DECat* VII, 626a). D'altra banda, tenim *samperico* a Maella (Baix Aragó-Casp), que hem de vincular a l'aragonès *saltapericos* de la Vall d'Echo i la Vall de Tena (*TLA*). El vocable de Maella sembla ser producte d'una homonimització del compost aragonès, de manera que el primer element s'ha identificat amb l'adjectiu "sant" i el segon amb l'hipocorístic "Perico".

Finalment, cal remarcar el cas de la Codonyera (Baix Aragó), on hi ha dues respostes, segons l'*ALDC* (VII, 1547): *saltauebres* i *grill*. Però, segons Quintana (2012, 95), el nom de la llagosta és realment *grill* < llat. *GRYLLU*, fet ben conegut al País Valencià (Beltran & Segura-Llopes, 294), el qual, per la seva semblança, si més no en l'acció de saltar, ha desplaçat la denominació que li era pròpia a la llagosta i, en conseqüència, el grill n'ha adoptat una de nova, en aquest cas la de *saltagüerbas* (literalment 'salta guaret'), variant per metatesi de *saltagüebras*, la qual es testimonia en alguns pobles castellanoparlants del Baix Aragó, com Andorra o Mas de las Matas (*TLA*).

12. Pregadeu

El *pregadeu* és un insecte de l'ordre dels dictiòpters, de cos allargat, generalment verd o marró, notable per la manera com posa les seves potes anteriors, llargues i robustes, que recorda una persona en actitud de pregar (*Mantis religiosa*). En aquest cas, és molt poca la informació que ens proporcionen els atlas sobre la Franja d'Aragó, per la qual cosa gairebé tota prové de les altres fonts bibliogràfiques; tanmateix, comprovarem que els noms atestats o les motivacions que els han originats tenen els seus paral·lelismes en altres àrees catalanoparlants.

La forma normativa del català, *pregadeu* (present d'indicatiu de *pregar* + *déu*), perviu a Fraga (Baix Cinca), només que amb la variant *pregadeus*, també atestada a Calaf (Barcelona) i el Puig de Santa Maria (València), on hi ha una pluralització del segon element del compost. També procedeix d'aquest mot la solució *plegadeus* de Bellmunt de Mesquí (Baix Aragó), enregistrada igualment a Massalcoreig (Lleida), Mora la Nova i Roquetes (Tarragona), amb atracció del verb *plegar* (cf. *plegamans*), ajudant-hi l'intercanvi [r] = [l] (*PALDC* 7, 1012).

Així mateix, dins el *DIEC2*, hi ha *plegamans*, un compost del present d'indicatiu del verb *plegar* 'doblegar' –encara que en el *PALDC* (7, 1012) s'inclou el sentit d' 'estendre' – i el substantiu plural *mans*. Aquest mot s'empra a tota la comarca del Matarranya, de la mateixa manera que a Catalunya. D'altra banda, el concepte de 'mà' és present també en el nom *juntamanetas*, propi de Peralta de la Sal, Açañui, Calassanç, Gavasa, Sant Esteve de Llitera (la Llitera) i Castigaleu (Ribagorça), així com de l'aragonès ribagorçà (*TLA*, Arnal), i *juntamanetes*, característic de la Llitera; en aquest

cas, l'insecte no doblega les "mans" (en forma de diminutiu), sinó que les ajunta, en referència a la posició de les seves potes quan està quiet.

Com hem vist en els primers noms, hi ha una connexió religiosa que es palesa igualment en altres denominacions, com és el cas de *cantamisses* a Mequinensa (Baix Cinca), un compost del present d'indicatiu del verb *cantar* i el plural de *missa* 'ofici religiós cristià'; la motivació de l'apel·latiu es troba en el moviment de les potes, de manera que les estén i les doblega a la manera d'un sacerdot quan *canta missa* "celebra missa". El lligam amb un ofici religiós també el trobem a *tocamatines*, compost usat a Faió (Baix Aragó-Casp), que està format amb el verb *tocar* i el substantiu *matines* 'la primera de les hores canòniques'; té la seva motivació en la postura orant que adopta l'insecte, com hem vist en altres casos. Pel que fa al *tocacampanes* de Favara (Baix Aragó-Casp), també hi ha aquest sentit religiós, tot i que ara es pren com a model el campaner 'persona que té al seu càrrec tocar les campanes d'una església', el qual estira i arronsa els braços quan fa el seu ofici; diverses variants s'atesten a l'àrea valenciana (Beltran & Segura-Llopes, 299-300). Relacionat amb aquest instrument està el nom de *campanal* a Nonasp (Baix Aragó-Casp), que és una variant de *campanar* 'torre o element constructiu d'una església, d'un edifici, on estan posades les campanes', comuna a tota la Franja d'Aragó (ALDC, llista L30).

Finalment, a Maella (Baix Aragó-Casp) hi ha informants que aporten el nom de *marieta*, recollit també en valencià (veg. Beltran & Segura-Llopes, 299), on tal vegada podem veure el sentit religiós que conté la denominació *marededeu* al català del Rosselló o la de *santamaría* a l'aragonès de Campo (Osca), de forma paral·lela a la *mariateresa* o *teresa* d'Ansó (Osca) i la *santateresa* d'Andorra (Terol) (TLA).

13. Llambric

L'oligoquet que viu al sòl i s'alimenta de les partícules orgàniques esponjant el terreny té diverses denominacions normatives en català: *cuc de terra*, *llambric*, *tartany*, *tartanya*, *papaterra* i *llombrícol*. Aquesta diversitat, general arreu del domini lingüístic, també s'observa a la Franja d'Aragó, com veurem tot seguit.

A la Ribagorça i la Llitera es mantenen formes relacionades amb el llat. LŪMBRĪCUS. Justament aquesta és l'etimologia de *llombric* a Noals i Tolba (cf. benasquès *llombrigo*) i *llumbric* a les Paüls; la primera solució apareix també esporàdicament al Rosselló (Perpinyà) i a la província de Lleida (Cervera). Tal vegada d'un llat. tardà *LIMBRĪCUS sorgiria la paraula *llembric*, anotada a la Pobla de Roda (Ribagorça), Baells, Calassanç, Camporrells, Castellonroi, Gavasa i Peralta de la Sal (la Llitera); a partir d'aquesta, es podria explicar la variant normativa *llambric*, existent a Tolba, Castigaleu (Ribagorça), Albelda, Algaió, el Campell, Natxà, Tamarit, el Torricó i Valldellou (la Llitera); no obstant això, també es pot pensar en una centralització de *llombric* (PALDC 7, 1024), des de la qual apareixeria *llembric* per efecte de la consonant palatal inicial (Recasens, 146). Aquesta solució existeix a una bona part de la província de Lleida, en poblacions de les comarques de la Noguera, el Segrià, el Pla d'Urgell, la Segarra, el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà (ALDC VII, 1562). Així mateix, del llat. tardà LUMBRĪCĪA prové el castellanisme *llombriz* de la Ginebrosa (Baix Aragó), mot que també està penetrant en altres àrees de la Franja d'Aragó; pel que fa a la solució *llembriz* de Sant Esteve de Llitera i Açanui (la Llitera), coneguda també a l'aragonès ribagorçà (TLA; Arnal), el canvi vocàlic potser es podria explicar pels efectes centralitzador i assimilador abans esmentats; cf. *lembriz* en l'aragonès del Sobrarb i la Ribagorça (TLA).

Als parlars de Fraga, Mequinensa (Baix Cinca) i Faió (Baix Aragó-Casp) es recull la paraula normativa *tartanya*, també existent a poblacions del Segrià, la Ribera d'Ebre, el Priorat i la Terra Alta (ALDC VII, 1562); la variant apocopada masculina *tartany* apareix a Torrent de Cinca (Baix Cinca), de la mateixa manera que en alguns punts del

Segrià, les Garrigues i el Priorat (*ALDC* VII, 1562). No està clar l'origen d'aquest vocable, perquè són diverses les etimologies proposades i cap de satisfactòria (*PALDC* 7, 1024), però, si seguim l'esgrimida per Coromines, direm que podria tractar-se d'una base (VERUM) *TERMITANĒUS, per comparació amb l'insecte que ataca la fusta, TERMES, -ĪTIS (*DECat* VIII, 324b-326a).

A la zona sud de la Franja, comprovem que a Favara, Maella (Baix Aragó) i tota la comarca del Matarranya hi ha la denominació *papaterra* (o *papaterres*), un substantiu compost amb el present d'indicatiu del verb *papar* 'mejar' < llat. PAPPARE, i el substantiu *terra*; també s'enregistra al Baix Ebre, la Terra Alta, el Montsià i els Ports de Morella (*ALDC* VII, 1562; Beltran & Segura-Llopes, 296). A Valljunquera (Matarranya) i la majoria dels pobles de la zona catalanoparlant del Baix Aragó hi ha la solució *papatiarra*, amb la característica diftongació dels parlars catalans d'aquest racó terolenc (tot i que l'*ALDC* anota *papatierra* i *papatierres*, variants que no han estat enregistrades en els estudis específics sobre aquesta zona dialectal); a la Canyada de Beric s'empra *pepitiarra*, amb uns canvis vocàlics que han de respondre necessàriament a determinades dissimilacions i assimilacions. D'altra banda, a Aiguaviva es testimonia *papatiarna*, modificat amb la introducció de l'adjectiu per una homonimització que al·ludeix al seu cos tou (*PALDC* 7, 1024); aquí s'utilitza l'adjectiu castellanoaragonès *tierna*, però amb manteniment de la diftongació pròpia del parlar d'Aiguaviva.

Finalment, no podem deixar d'esmentar la utilització dels substantius *cuc* i *cuca*, d'origen expressiu, a l'hora de designar l'animaló: simplement *cuc* a Saidí (Baix Cinca) i *cuca* a Estanya (Ribagorça); amb els determinants *cuc de terra* a Sopeira (Ribagorça) i *cuc de fem* a Peralta de la Sal (la Llitera). Aquesta opció denominativa és general a les províncies de Barcelona i Girona, en una part de la província de Tarragona, al nord de la província de Lleida i a les Illes Balears (*ALDC* VII, 1562).

14. Final

Encara que la mostra de l'anàlisi s'ha limitat a 12 ítems lèxics, hem pogut aportar una mica més de llum sobre la realitat lingüística de la Franja d'Aragó i la seva adscripció a la llengua catalana. Hem comprovat que hi ha una forta variació dialectal dins el territori que abraça, però cal remarcar que no és una situació diferent d'aquella que s'observa arreu de l'àmbit catalanòfon. Hem demostrat igualment que la connexió d'aquesta àrea catalanoparlant aragonesa és absoluta amb les contigües de Catalunya i el País Valencià, ja que són moltes les solucions que comparteixen les dues bandes de la frontera administrativa. Més en concret, i com era d'esperar, hem observat que l'àrea septentrional de la Franja harmonitza sobretot amb el català nord-occidental de la província de Lleida, i que la part meridional ho fa amb el tortosí i el valencià. En conclusió, hom evidencia una continuïtat lingüística que ningú no pot qüestionar. Tanmateix, això no significa que no hi pugui haver afinitats amb l'aragonès, com també s'ha verificat, especialment en els parlars de la Ribagorça i la Llitera que tenen un grau de transició més acusat.

La riquesa interna de les llengües és un fet indiscutible, però no sempre els parlants en son veritablement conscients i això fa que ignorin la variació que les caracteritza. Tenen clares les diferències que hi ha entre els seus parlars locals i els veïns, però no sempre tenen en compte les coincidències que hi ha amb aquells altres que abraça la llengua a la qual pertanyen des d'una perspectiva històrica. Aquestes dues actituds són prou vives a la Franja d'Aragó i, com a conseqüència, encara és força elevat el nombre de persones que consideren que la llengua d'aquest territori no té res a veure amb el català. Nogensmenys, al llarg d'aquestes pàgines hem deixat palès que la realitat és ben diferent a la de l'imaginari d'un col·lectiu que, per desconeixement en uns casos, o

intencionadament en d'altres, propugna plantejaments del tot contraris a allò que ha estat més que demostrat per la Filologia i la Lingüística.

Obres citades

- ALDC = Veny, Joan & Lídia Pons, dirs. *Atles Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, vols. I, V i VII. <<http://aldc.espais.iec.cat/mapes/>> [consulta: 19-04-2022].
- ALEANR = Alvar, Manuel, Antonio Llorente & Tomás Buesa. *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico/CSIC, 1979, vol. III i IV.
- Arnal Purroy, María Luisa. *Diccionario del habla de la Baja Ribagorza occidental (Huesca)*. Zaragoza: Gara d'Edicions/Institución Fernando el Católico, 2003.
- Batlle, Mar, Joan Martí, Joan Moran & Joan A. Rabella. *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016.
- Beltran, Vicent & Carles Segura-Llopes. *Els parlars valencians*. València: Universitat de València, 2019 (3a ed. corregida i actualitzada).
- Carpi y Zaidín, Joaquín de & Joaquín de Carpi y Cases. *El dialecto de Tamarite de Litera*. Huesca: Ayuntamiento de Tamarite de Litera, 1981.
- Chesa, Ramón & María Teresa Molet. *Paraules trafegades d'Albelda*. Albelda: Ajuntament d'Albelda, 2019.
- Corriente, Federico, Christophe Pereira & Ángeles Vicente. *Dictionnaire des emprunts ibéro-romans. Emprunts à l'arabe et aux langues du monde islamique*. Berlin/Boston: De Gruyter, 2019.
- Cubells, Olga. *Els parlars de la Ribera d'Ebre. Estudi geolingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2009.
- DCECH = Corominas, Juan & José Antonio Pascual. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1980.
- DCVB = Alcover, Antoni M. & Francesc de B. Moll. *Diccionari català-valencià-balear*. <<http://DCVB.iecat.net/default.asp/>> [consulta: 15-07-2022].
- DECat = Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1980-2001.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans, <<https://dlc.iec.cat/>> [consulta: 01-06-2022].
- Galan, Josep. *Estudi descriptiu de la llengua de Fraga*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1995.
- Gimeno Betí, Lluís. *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1997.
- Giralt Latorre, Javier. *Lèxic de la Llitera*. Lleida: Editorial Milenio, 2005.
- . "El catalán en la Franja de Aragón: una aproximación histórico-lingüística." *Archivo de Filología Aragonesa* 68 (2012): 39-74.
- . "Llengua catalana i identitat social a la Franja d'Aragó." *Estudis Romànics* 37 (2015): 413-422.
- . "La Franja de Aragón: un vínculo lingüístico indefectible con Cataluña". En Alberto Sabio Alcutén coord. *Tejidos de vecindad. Los vínculos históricos entre Aragón y Cataluña, siglos XVIII-XX*. Zaragoza: Gobierno de Aragón/Diputación de Zaragoza, 2017. 509-527.
- Haensch, Günther. *Las hablas de la Alta Ribagorza (Pirineo aragonés)*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1960.
- Ibarz, Lourdes, coord. *Bèsties, bestietes i bestietes de Mequinensa*. Mequinensa: Grup d'Investigació Coses del Poble, 2021.
- Meler, Pedro. *Vocabulario del habla de Peralta de la Sal*. Zaragoza: edició de l'autor, 1998.

- Moll, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València, 2006.
- Moners i Sinyol, Jordi. *La llengua de Castigaleu (Ribagorça)*. Benavarri: Centre d'Estudis Ribagorçans, 2008.
- Moret, Hèctor. *Sobre la llengua de Mequinensa*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1996.
- Moret, Hèctor & Màrio Sasot. *Aproximació descriptiva a la llengua de Saidí*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1996.
- Navarro, Pere. *Els parlars de la Terra Alta. 1. Estudi geolingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1996.
- . *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 2005.
- PALDC = Veny, Joan. *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, vols. 1, 5 i 7. <<https://aldc.espais.iec.cat/>> [consulta: 01-06-2022].
- Quintana, Artur. "Els parlars del Baix Matarranya." *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XIV. Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. 155-187.
- . *El català de la Codonyera (Terol, Aragó)*. Zaragoza: Gara d'Edicions/Prensas Universitarias de Zaragoza/Institución Fernando el Católico, 2012.
- Recasens, Daniel. *Fonètica històrica del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2017.
- Saura Rami, José Antonio. "Penapurco, Pallerulo, Recunco: apostillas al fenómeno de la metafonía en el paleorromance de la Ribagorza oriental." *Alazet. Revista de Filología* 16 (2004): 175-180.
- Sistac i Vicén, Ramon. *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.
- TLA = *Tresoro d'a Luenga Aragonesa*. Gobierno de Aragón/Diputación Provincial de Huesca. <<http://diccionario.sipca.es/fabla/faces/index.xhtml>>, [consulta: 01-06-2022].
- Val Palacios, Santiago. *Vocabulario dialectal del habla de Maella*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, 1999.
- Viudas Camarasa, Antonio. "Léxico dialectal de la Llitera (ganadería, fenómenos atmosféricos y reino animal)." *Anuario de Estudios Filológicos* 1 (1978): 295-324.
- Vives, Ramón. *Costumari de Castellonroi*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses/Ayuntamiento de Castillonroy, 2001.